

גניבת דעת

ר' עובדיה ספורנו (רע"ס) קובע בפירושו שלעשרת הדברות שבפרשתנו, יש מעין תולדות הבאות לידי ביטוי במערכת המצוות. הדיבר התשיעי למשל: "לא תַעֲנֶה בְּרֵעֶךָ עַד שֶׁקָּרָה" המתייחס כפשוטו לסיטואציות משפטיות, כולל את ההולך רכיל ואת המוציא שם רע. אלו הן מעין עדויות חברתיות העלולות להיות הרסניות כמשפטיות. בהסתמכו על חז"ל מראה רע"ס שגם את "לא תִּגְנֹב" עלינו להרחיב. אמנם "עיקר האזהרה [הזאת] על גנבת נפשות", כחטיפתו של יוסף לעבד, הדיבר כולל כמובן גם גנבת ממון, על כל צורותיה (תוספתא בבא קמא ז, ג): "המעוול במדות והמשקר במשקלות והמעַרְב [חומרים זולים ביקרים]..." לגניבות אלו מוסיף רע"ס קטגוריה חז"לית עליה לא חשבנו: "גנבת דעת הבריות".

למרות שאינני מאמין באפשרותן של הגדרות מדויקות, ארשה לעצמי להציע כאן הגדרת עבודה ארעית של מושג זה. גניבת דעת הוא שימוש בשקרים כדי להשיג רווח כלכלי, גופני או פסיכולוגי, ביחסי אנוש על כל ממדיהן. רבי חזקיה בן מנחם הפרשן הצרפתי החשוב מהמחצית השנייה של המאה הי"ג, מעיר (חזקוני, שמות כב, טו) על סמיכות הפסוקים העוסקים בגניבה מבית השומרים לדיני המפתה אישה וקובע: "וְכִי יִפְתָּה אִישׁ... לאחר שהשלים לדבר על גנבת ממון התחיל לדבר על גנבת הלב, הוא המפתה". "גנבת הלב", ביטוי נפלא שכאן משמעותו כפשוטו. הלב נגנב בפיתוי כדי לנצל את הגוף. אולם, משמעותו של ביטוי זה במקרא קרובה מאוד לגניבת הדעת של חז"ל. ניווכח בכך בהקשר הפוליטי. בשובו מגלותו (שמואל ב פרק טו) פונה אבשלום למי שמגיע לשער המלכות כדי לחפש בו משפט וצדק: "דְּבָרֶיךָ טוֹבִים וְנִכְחִים וְשִׁמְעַי אֵין לָךְ מֵאֵת הַמֶּלֶךְ... מִי יִשְׁמְעֵנִי שֶׁפֶט בְּאַרְצְךָ... וְיִגְנֹב אֶבְשָׁלוֹם אֶת לֵב אֲנָשֵׁי יִשְׂרָאֵל". אכן, הדמגוגיה היא דוגמה בולטת של גניבת הלב, או גניבת דעת, גניבה המשרתת כאן אינטרסים ואמביציות פוליטיות, ואולי אף אידיאליים. וכבר ציווה רבי אליעזר צבי מקאמרנא (הנהגות צדיקים, קח): "לא יגנוב לעולם דעת הבריות בדרך של שקר הנקרא עתה פאליטיק"ק... אלא שפת אמת ורוח נכון ולב טהור יהיה לעולם". הדמגוגיה הפוליטית נשענת על רטוריקה ותעמולה, על הבטחות שקר למלא את צרכי האנשים, רצונותיהם ושאיפותיהם. למרות השקר שבה, טיעוניה הם במקרים רבים, בייחוד בימי מצוקה, חזקים יותר מטיעוני ההיגיון והשכל הישר. תמה אני, למה בחרה שפתנו לדבר על גניבת דעת, ולא על השתלת דעת וכדו'. הלוא השתלה זאת היא מה שהגונב והמפתה מבצעים בשקריהם? אלא שמאחורי ה"השתלה" יש גניבה, גניבת הדעת, הראיה הנכוחה של המציאות, ההיגיון הבריא והשכל הישר.

גניבת הדעת אסורה, כדברי הרמב"ם (פירוש המשנה, כלים יב, ז): "וכן אינו מותר הבידוי והתחבולה ומיני הרמאות והאונאות והעקיפים [ניצול אמצעים עקיפים לא מוסריים]". אך האומנם כל גניבת דעת אסורה? וודאי לא במלחמה, שהרי כדברי החכם (משלי כד, ו) "בְּתַחֲבֻלוֹת תַּעֲשֶׂה לָךְ מִלְחָמָה". הרלב"ג סבר שמעבר לפשט הפסוק ישנה משמעות אלגורית: "מלחמה עם היצר הרע". את הרמאי בה"א הידיעה מותר לרמות. ומה עם רמאים קטנים יותר? ובכלל, מה הן גבולות האיסור, ובייחוד גבולות האחריות של אנשים השומרים את מצוות המוסר? כיצד ניתן לפתור את הדילמות הנוצרות בהזדמנויות רבות כל כך? אדגים את בעיות חיפוש הפתרונות באמצעות סיפור תלמודי שגיבוריו הם שלושה מאמוראי בבל (חולין צד א).

הדברים מתרחשים בדרך שבין שני ערים שעל שפת החידקל, בין מחוזא, הרחוקה מהמרכזים החשובים שעל יד הפרת, בה בנה רבא את בית מדרשו, לבין סיכרא הקרובה, הידועה בנמל הדייגים ותעשיית היין שבה. רבא ורב ספרא צעדו ממחוזא לסיכרא, ובדרך פגשו את מר זוטרא שצעד בכיוון ההפוך, אולי לדרוש בתורה בפני הציבור שבה. מר זוטרא חשב שרבא ורב ספרא יצאו ממחוזא לקבל פניו, ובענוותנות אמר להם "למה היה לחכמים לטרוח ולצאת כלפי". רב ספרא איש האמת המוחלטת, עליו קראו חכמים את הפסוק (תהלים טו, ב): "וְדַבֵּר אֱמֶת בְּלִבָּבוֹ", ענה לו: "לא ידענו שכבודו מגיע, אילו היינו יודעים זאת היינו טורחים עוד יותר". מאוחר יותר פונה רבא לרב ספרא בקובלנה. בגין דרישת האמת הקיצונית שלו חלשה דעתו של מר זוטרא. רב ספרא לא נכנע: אחרת הייתי מטעה אותו, גונב את דעתו. רבא איש המוסר הריאליסטי הגיב: "הוא הטעה את עצמו!". זאת גניבת דעת פסיבית, למה לפגוע בו? גניבת-דעת תמורת חולשת-דעת? ואם תזדקקו חלילה לגניבת דעת אקטיבית? מה הייתם אתם פוסקים?